

організації потребуватимуть розбудови нового формату співробітництва, який відповідатиме вимогам нового світового порядку.

Використані джерела та література:

1. Мусабеков Р. Азербайджан между Турцией и Россией. *Россия и мусульманский мир. Научно-информационный бюллетень*. РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. Москва. 2012. № 1 (235). С. 40–51.
2. Открытие регионального представительства Тюркского Совета. *Объединенная диаспора азербайджанцев Украины*. URL: <https://aze.in.ua/novosti/otkrytie-regionalnogo-predstavitelstva-tyurkskogo-soveta>.

В.М. Ткаченко

д.і.н., проф., чл.-кор. НАПН України,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ТРАНЗИТ РОСІЇ ЯК ТРЕНД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У роботі розглянуто проблематику трансформаційних перетворень у Росії та вплив цих процесів на геополітику Москви по відношенню до країн пострадянського простору. Виявлено неоімперіалістичні риси сучасної Росії, які відображають специфіку як зовнішньої, так і внутрішньої політики країни, яка сформувалася упродовж десятиліть після розпаду Радянського Союзу. Зазначено про конфронтаційний характер політики Росії стосовно зовнішнього курсу країн Балтії, України, Закавказзя та Центральної Азії в різні періоди їхньої посткомуністичної розбудови, яка в кожній країні мала окремі від інших особливості. Акцентовано, що приєднання балтійських країн до НАТО, революційні події на території України та особливо гібридна війна Росії проти України радикалізували риторіку правлячих кіл Кремля стосовно цих країн.

Ключові слова: Росія, неоімперська політика, посткомуністичний транзит, пострадянський простір.

Russia's Post-Communist Transit as a Transformation Trend

The problems of Russia's transformation and the influence of this process on Moscow's geopolitics concerning the countries of the post-Soviet space are analyzed. The article reveals the modern Russia's neo-imperialist features that reflect the specifics of its foreign and domestic policy and that was formed during the decades after the collapse of the Soviet Union. The confrontation character of Russia's foreign policy toward the Baltic countries, Ukraine, Transcaucasia and Central Asia in different periods of their post-communist development, which in each country had different features, was defined. The author notes that the accession of the Baltic countries to NATO, the revolutionary events on the territory of Ukraine, and especially the hybrid war of Russia against Ukraine radicalized the Kremlin authority's rhetoric toward these countries.

Key words: *Russia, neo-imperialistic policy, post-communist transit, post-soviet area.*

Сучасна соціогуманітарна наука стверджує, що посткомуністичний транзит постає об'єктивним історичним етапом для будь якої країни і соціуму, що відмовилися від соціалізму і обрали курс демократичного розвитку. Він являє собою узагальнений тренд широкої суспільної трансформації. Транзитивний етап розвитку був притаманним для всіх постсоціалістичних держав Європи, він є характерним для всіх країн пострадянського простору. Дані процеси вбирають як загальні, так і відповідні національні, державні та цивілізаційні риси. Про це свідчать відповідні шляхи демократизації у Польщі, країн Балтії чи у інших молодих демократій. При цьому важливими чинниками постають наявні традиції державності, національно-історичні особливості, матеріальні й духовні ресурси та харизма політичних лідерів тих чи тих країн.

Транзит пострадянської Росії позначений значними особливостями, які викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Варто взяти до уваги, що після самоліквідації Радянського Союзу і фрагментації цього величезного простору, потужно впливали і мали характерний

відбиток дезінтеграційні сили і центри. Вони проявляли свій різноспрямований вплив та сприяли регіоналізації відповідних ареалів. Події в Росії та політика Москви здійснювали суттєвий вплив на країни пострадянського простору впродовж всього часу існування новопосталих незалежних держав на теренах СРСР. Проте на зламі століть прагнення Кремля стали зростати і набирати постімперських рис у більш широких вимірах. На цьому тлі все більш очевидною зростає вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку РФ на трансформаційні перетворення.

В колі великого числа об'єктивних чинників соціально-політичних перетворень Російської Федерації важливе значення мали і відіграють нині наявні в суспільстві матеріальні та духовні ресурси, соціальний капітал освіти та політичної культури, вироблений століттями досвід національної історії [1]. Саме вони впливали і продовжують впливати на соціально-політичні зміни, що відбуваються у пострадянській Росії і розвиваються, за образним визначенням Збігнева Бжезінського, у рідчизні «політичного пробудження». Водночас, як слушно застерігав вчений і аналітик, яке не гарантує, «що результатом цього пробудження обов'язково буде демократія. У політичного пробудження може бути безліч проявів, які залежать від історичного досвіду країни чи регіону», і «далеко не кожен випадок політичного пробудження дає однаковий результат, навіть якщо в кожному випадку політичне пробудження є всенародним явищем» [2]. Поступ пострадянських країн за минулі три десятиліття красномовно це засвідчує. Показовим підтвердженням може стати порівняння звивистого розвитку України і Росії, Балтійських країн і держав Центральної Азії тощо.

Грунтовний аналіз вказує на причини нинішнього послаблення місця і ролі Москви на континенті. Відтак наслідком цього стає за певного модернізованого варіанту посткомуністичного транзиту більш очевидний тренд до продукування російського імперського курсу. Суть проблеми

зводиться до продукування Кремлем планів відновлення контролю над більшою частиною колишніх підлеглих йому територій пострадянського простору [3]. Це завдання актуалізується до сучасного порядку денного. При цьому, як відомо із практики політичних подій останнього часу, суб'єктивний чинник відіграє в цьому процесі зростаючу роль. На користь даного твердження слугують наступні аргументи, явища і події останніх років у РФ та на обширах євразійського континенту.

По-перше, з розширенням Північно-Атлантичного блоку НАТО та ЄС за рахунок низки постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи і країн Балтії (1999 і 2004 рр.) та з перемогою Помаранчевої революції в Україні лідери Кремля вирішили, що становище Росії в Європі і світі погіршилося, що тим самим була порушена рівновага її інтересів із Заходом.

По-друге, для Москви геополітичним наслідком Помаранчевої революції стало значне ослаблення попереднього домінування Росії на пострадянському просторі та обмеження її інтеграційних можливостей лише євразійським сегментом. Привабливим політичним наслідком для лідерів Кремля та інших авторитарних пострадянських режимів стала їх практика передачі влади бажаним особам та прагнення унеможливити усунення себе від влади шляхом народних протестів.

По-третє, після вступу до євроатлантичних структур країн Балтії Україна першою серед країн пострадянського простору започаткувала переговори з ЄС про укладення Угоди про асоціацію, тим самим відкрила процес цивілізаційної дезінтеграції пострадянського простору, адже слідом за Україною аналогічні переговори з Брюсселем у 2010 р. розпочали Молдова, Грузія, Вірменія та Азербайджан. Ці та інші чинники поставили РФ в умови відкритої конкуренції з Європейським Союзом на пострадянському просторі.

Четверте. З початком 2000-х у Росії в силу об'єктивних внутрішніх

труднощів та невдач щодо зміцнення впливів на пострадянські країни і суб'єктивних орієнтацій нової генерації державного керівництва все більшого потягу набирали процеси зумовлені відродженням імперської історичної традиції та згортанням демократичних перетворень попереднього періоду. Зокрема, посилювалися: сакралізація одноосібної влади, вивищення столиці над суб'єктами федерації, все більша господарська централізація і цілковита зверхність вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними, відмова політичної еліти та російського суспільства від демократії, як форми політичного режиму. Все це стало живильним ґрунтом зростання імперського бачення своєї держави та її глави – президента, одноосібного і непогрішимого правителя. Відновлення ВПК і його впливів та нарощування ресурсно-експортних потужностей разом із зростаючими претензіями на світовий статус держави уможливили прагнення Москви до експансії та уявлення, що Кремль в інтересах вищих цілей може і повинен використовувати власну силу там, де вважає за доцільне.

П'яте. Підтвердженням нових рис політики Москви щодо країн пострадянського простору після 2004 р. стала практика економічного тиску, а то й примусу проти окремих з них. Найбільш яскравими проявами цього стала серія економічних протистоянь Росії з Україною (газові 2005/2006 та 2008/2009 рр., сирні 2006 та 2012 рр.), Молдовою (винні 2006 і 2013 рр.), Грузією (винна та міграційна 2006 р.), Білоруссю (енергетичні 2006-2007 та 2010 р., молочна 2009, м'ясна 2014 р.). Зворотнім боком такої політики стала втрата довіри з боку пострадянських партнерів Росії, сприйняття Москви як загрозової сили. Важливим геополітичним наслідком стало не лише відчутне звуження позиціонування Російської Федерації на пострадянському просторі, але й обмеження її інтеграційних можливостей. Останні зосереджуються виключно на євразійському напрямі, а сама Росія опинилася в умовах відкритої конкуренції з

Європейським Союзом за впливи на пострадянські держави [4].

Шосте. У серпні 2008 р. Росія відверто продемонструвала свої імперські амбіції на пострадянському просторі, здійснивши акт агресії проти Грузії під час кавказької кризи. Тоді російсько-американські відносини підійшли надто близько до межі конфронтації, й нагальним імперативом взаємовідносин постало завдання відійти від цієї грані [5]. Підписавши у 2010 р. Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-3) з США, Москва прагнула говорити з Вашингтоном на рівних, проте суть справи обмежилася так званім «перезавантаженням відносин».

Сьоме. Будучи рушієм непроросійської парадигми розвитку на пострадянському просторі, Україна, підтримуючи Грузію, та своїм прикладом демонструвала всім іншим пострадянським країнам можливість іншої, непромосковської, парадигми розвитку. Ключовими складовими даного курсу стали переорієнтація внутрішніх законодавчих норм та стандартів на демократичні засади Євросоюзу. А це, своєю чергою, означає нормативно-правове відокремлення низки країн від радянської спадщини, серйозне реформування правил внутрішнього життя й адаптацію до правил ЄС. І хоча під тиском Росії Азербайджан та Вірменія відступили від цього курсу, однак Грузія і Молдова слідом за Україною парафували у 2013 р. угоди про асоціацію з Євросоюзом.

Восьме. За нинішнього керівництва подальшим рухом Москви у бік неоімперського курсу стали неприйняття українського Майдану зразка 2013-2014 рр., Революції Гідності та її наслідків. Натомість російське відторгнення Криму та наступні акції агресії проти України 2014 р. виявили остаточне утвердження Кремлем всіх складових його нової імперської політики, перш за все, на пострадянських просторах. Її відкритими і скритими проявами стали: гібридна війна на Сході України, наступальні бойові та пропагандистські заходи щодо підтримки «руського

мира», шалена критика будь яких заходів української влади та прагнення нав'язати відповідні негативні стереотипи щодо України та протестних рухів у інших державах пострадянського простору. У внутрішній політиці Кремля значно посилюється централізація влади завдяки конституційним нововведенням 2020 р. та все зростаюча сакралізація верховної влади очільника держави, а також заходи щодо розпорошення опозиційного руху, дискредитації й усунення його яскравих лідерів.

Дев'яте. Після Майдану 2013/2014 рр. все більше зміцнюється унікальна для РФ і всього пострадянського простору тенденція зростання підвищеного інтересу до перебігу подій в Україні [6]. Спонуками цього стали не лише протистояння та санкційна політика демократій Заходу щодо Росії, але й усвідомлення важливості того, що саме в Україні відбуваються процеси, від успішності перебігу яких залежить доля не лише нашої держави, а й інших пострадянських країн включно з РФ. Показовим є й перебіг подій, які розгорнулись після президентських виборів у Білорусі 9 серпня 2020 р. Він демонструє величезний страх як владного режиму цієї держави, так і союзника Росії, перед перспективою використання українського досвіду зміни влади через механізми народного протесту проти фальсифікації результатів виборів. Очевидно, що вони, разом із спробами в інших пострадянських країнах, фактично стали наслідуванням подій «майданних» революцій в Україні.

Десяте. З огляду на посилення Кремлем за нинішнього керівництва тренду посткомуністичного транзиту у напрямі неоімперської політики для сучасної України імперативно необхідна оновлена стратегія протистояння сучасній Росії та зміцнення позитивної динаміки євроатлантичного розвитку. Вкрай важливо виходити не лише із завдань посилення проукраїнської коаліції, відповідних стратегій і заходів з підтримки союзників та партнерів, але й покращувати реальне ставлення до себе безпосередніх сусідів, потенційних партнерів та врахування світового

геополітичного тренду і тенденцій на найближчу перспективу, що проглядаються у світі. Останні, на жаль, не завжди є сприятливими для України. Адже конкуруючі центри сили, котрі формуються нині, зазнають відчутного впливу кризових умов пандемії COVID-19. Роль цих центрів буде визначатися низкою факторів – від масштабів диверсифікації економіки, фінансової та економічної взаємодії з іншими полюсами сили до здатності великих держав інтегрувати своє «ближнє зарубіжжя». Останнє проглядається не лише стосовно прагнень Росії, а й, наприклад, Франції чи Туреччини в регіоні Близького Сходу та Закавказзя. Враховуючи ці чинники для України надто важливо виходити із наступних засад.

Подальші перспективи трансформаційних перетворень пострадянської Росії, посилення чи ослаблення її імперської політики залежатимуть не лише від внутрішнього розвитку та позиціонування її лідерів. Останнє не факт, що відійде у минуле при перших наступниках сучасного господаря Кремля. Посткомуністична трансформація РФ у все більшій мірі залежатиме як від світового розкладу сил, так і від геополітичних зрушень на пострадянському просторі [7]. А в цих перемінах значну роль має і покликана відігравати Україна. Для цього Києву слід довести спроможність стійко протистояти російській гібридній агресії; подолати загрозливі масштаби корупції; консолідувати суспільство та еліти у розумінні спільного успішного проекту майбутнього; досягти позитивної динаміки соціально-економічного розвитку; значно підвищити ефективність врядування; посилити військово-політичний вплив України в регіоні. Все це має сприяти нарощуванню темпів європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави і суспільства. А за прикладом України додадуть темпів подолання історичного спадку й інші пострадянські країни. Лише успіхи України на обраному шляху – це також

і спонукальні чинники наближення позитивних змін у посткомуністичній, у майбутній Росії.

Використані джерела та література:

1. Адам Михник: «Путин хочет восстановить советскую империю». URL: <https://www.Irt.It/ru/novosti/17/61397/adam-mikhnik-putin-khochet-vostranovit-sovetskuuu-smperiiu>
2. Бжезинский З. Политическое пробуждение. URL: <http://www.vz.ru/opinions/2011/12/13/546594.print.html>
3. Бульвінський А. Г. Сценарії еволюції пострадянського простору у контексті європейського та євразійського інтеграційних процесів. Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017-2019 рр.). / За загальною редакцією член-кор. НАН України, д.і.н., проф. Кудряченка А. І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 340–342.
4. «Вы правы». Путин поддержал закрепление в Конституции статуса России как «продолжения Российской империи и СССР». URL: <https://www.fontanka.ru/2020/02/26/68987155/>
5. Перегрузка. Пять лет спустя. URL: <http://ria.ru/interview/20140306/998239405.html>
6. Ткаченко В. М. Украина – не Россия: испытание Майданом. Київ: Знание Украины. 2014. 91 с.
7. Кудряченко А. І. Пострадянський простір: між минулим і майбутнім / Європейська та євразійська парадигми інтеграції як фактор трансформації пострадянського простору: монографія / за редакцією д.ф.і.н., проф. Рудякова П. М. та к.ф.н. Вознюка П. Ф.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 8–22.
8. Гегель. Философия истории. Гегель. Сочинения. Москва; Ленинград: Соцэкгиз. 1935. Т. 8. С. 30.
9. Глюксман А. Европа не способна использовать слабости Кремля. URL: <http://inosmi.ru/world/20081210/245970.html>
10. Презентация книги «Post-Imperium: евразийская история». Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org/2012/02/15/ru-event-3632>

О.О. Кордун
PhD в галузі історії,
науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ВПЛИВУ РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКІ КРАЇНИ

Гібридна агресія є суттю міжнародної політики РФ на т. зв. пострадянському просторі. Основне вістря цієї агресії спрямоване проти